

ALI JE PRIMOŽ TRUBAR UPESNITVE VREDEN JUNAK?

V počastitev štiristoletnice rojstva očeta slovenske knjige je Anton Aškerc objavil zgodovinsko epsko pesnitev Primož Trubar, in sicer že leta 1904 (z letnico 1905). Na prelomu stoletja je Aškerc veljal za »najpomembnejšega slovenskega živečega pesnika«, hvala njegovi poeziji je odmevala po sodobnem časopisju (Boršnik 1981: 127). Preden je napisal *Primoža Trubarja*, se je Aškerc ukvarjal s proučevanjem zgodovine slovenskega protestantizma ter vloge in pomena Primoža Trubarja več kot dve desetletji. Vendar njegova pesnitev, ki predstavlja Primoža Trubarja kot svobodomiselnca in narodnjaka, ni bila gola prezentacija zgodovinskih dejstev, temveč je bila predstavitev Aškerčevih pogledov in stališč do aktualnih vprašanj z začetka dvajsetega stoletja. Zato je *Primož Trubar* odmeval še toliko močneje in sprožil živahno polemiko, v kateri so se kresala mnenja o pravi interpretaciji preteklosti kot legitimaciji za politične opcije v sedanjosti in kažipot za prihodnost.

Anton Aškerc, boj za interpretacijo, filozofija zgodovine, veliki možje, Primož Trubar

In 1904 (but with the date 1905), to mark the 400th anniversary of the birth of the father of the Slovene book, Anton Aškerc published his historical epic poem *Primož Trubar*. At the turn of the century, Aškerc was considered »the most important living Slovene poet«, with praise for his poetry resounding in the contemporary press. Before he wrote the poem, Aškerc had been studying the history of Slovene Protestantism and the role and importance of Primož Trubar for more than two decades. However, his epic, in which he presents Primož Trubar as a freethinker and Slovene nationalist, was not a mere presentation of historical facts: Aškerc used it to elaborate his point of view on issues topical in the early 20th century. On account of this, *Primož Trubar* made a much stronger impression and sparked an animated debate on the true interpretation of the past as a way of legitimising current political options and as a signpost to the future.

Anton Aškerc, struggle for interpretation, philosophy of history, great men, Primož Trubar

Jezik je prava domovina

Med Slovenci, ki so bili v času »prebujanja narodov« brez svoje države, je bila ideja naroda, kakor jo je razvila nemška romantika, zelo privlačna; dajala je namreč »narodu od države samostojno življenje« (Vošnjak 1913: 541). Za nemške romantike je bil glavni znak narodnosti jezik. Wilhelm von Humboldt, ki je ustvaril pojem modernih filologij oziroma »znanosti o narodnosti«, je zastopal stališče, da je prava domovina pravzaprav jezik (»Die wahre Heimat ist eigentlih die Sprache«). Kar so nemški romantiki »s sveto navdušenostjo pisali in govorili proti gospodstvu

tujega duha in jezika«, pa so brali tudi avstrijski Slovani, saj so nemški romantiki tedaj imeli svoje središče na Dunaju (Murko 1901: 124; Wachtel 1998: 24). Slovanski »narodni buditelji« so od nemških romantikov prevzeli ljubezen do maternega jezika, najrazločnejšega znaka narodove individualnosti. Kot je razložil Fran Ilešič v uvodu k prvemu *Trubarjevem zborniku*, je v času romantike jezik veljal za »najrazločnejši znak moje individualnosti, mojega pokoljenja«, zato je »'rodoljubje' pomenilo ljubezen zlasti do rodnega jezika kot takega« (Ilešič 1908: xviii).

Afirmacija slovenskega jezika kot temeljnega kamna slovenske narodnosti je bila stalnica v prizadevanjih »očeta slovenskega naroda«, dr. Janeza Bleiweisa; za Bleiweisa je bil jezik »duša narodnosti« (Nepodpisano 1862: 322). Podobno stališče so zastopali tudi drugi »narodni buditelji«. P. Jankovič je v knjižici, namenjeni »prostemu ljudstvu, v imenu slovenskega jezika zapisal sledeče: »Jaz sem duša slovenskega naroda; skoz to, da me, narod, govoriš in pišeš, živim jaz in živiš Ti. Berž ko mene zapustiš, nehaš narod biti in postaneš derhal in soderga ljudi brez narodnih pravic. Taki ljudje tudi zgubijo svojo domovino; take ljudi vse gazi in tlači; taki ljudje so zaverženci svetá.« (Jankovič 1869: 38–39.)

Poudarjanje pomena slovenskega jezika je imelo poleg te »glasne« vsebine še svoj »tih« pomen: z bojem za slovenski jezik se je slovenski nacionalizem odedal v plašč »nepolitičnosti«. Namesto o slovenski nacionalni državi, so politični voditelji govorili o pomenu domačega jezika in poznavanja preteklosti, o dragocenosti domačega slovstva in narodnega blaga (Lončar 1911: 55–56). Vendar je bil boj za emancipacijo slovenskega jezika, prav tako kot boj nemških romantikov za veljavo nemščine, po svojem bistvu politični boj (glej npr. Prijatelj 1956: II, 58). To dimenzijo boja za slovenski jezik je jasno izrazil lavantinski škof Anton Martin Slomšek že leta 1861, češ:

Svoje dni je nemščina za mizo sedela in še sedí; slovenščina je za vratmi stala in ji služila. Za to je gospôda nemško govorila, in še govori, dokler so le posli slovensko gučali. Zdaj hlapci in dekle nemško govorijo in se besede matere sramujejo; evo bratje! tedaj pa mi slovenšino za mizo posadimo, in jo počastimo, kakor svojo milo mater ... (Nepodpisano 1861: 192.)

Kako je bil boj za uvajanje slovenskega jezika v šole in urade hkrati tudi boj za službe med Slovenci in Nemci, pa je brez odvečnega ovinkarjenja razložil avtor *Političnega katekizma za Slovence*:

Bolj ko se nemščina širi in šopiri, manj veljaven je Slovenec, boljše službe dobijo le Nemci, Slovenci pa so le še dobri za oranje, kopanje in taka opravila, katerih že Nemci ne marajo. Več ko se nemščina med nami širi, teže bo Slovenec boljšo službo dobil; kajti Slovenec je le tam potreben, kjer Nemec opraviti ne more; Nemec pa ne more opravljati službe uradnika, zdravnika, odvetnika, duhovnika, notarja, kjer ljudstvo nič nemško ne zna. V take kraje morajo Slovence poslati, ako se pa mi nemško naučimo, odjemo le svojim lastnim otrokom boljši kruh. Res je sicer, da smejo tudi naši sinovi študirati in gospodje postati, vendar jih le rajši v tuje kraje pošiljajo, k nam pa trde Nemce nastavljajo, dokler vidijo, da toliko nemško znamo, da se z nami

tudi po nemško lahko dogovorijo. Sicer pa smo mi le revni in ne moremo dosti sinov pošiljati na visoke šole. (Einspieler 1890: 82.)

Zgodovina je učiteljica

Rodoljubni možje, ki so marljivo in požrtvovalno delovali »za duševno in telesno blaginjo národov«, so se zavedali tudi velikega pomena, ki ga je imela zgodovina za identiteto naroda. Slavna preteklost je namreč pripadnikom »zamišljene skupnosti« (Anderson 1998) nudila tolažbo za turoben danes in budila upanje na lepši jutri. O živi potrebi po prebiranju zgodovinskih del je razmišljal pisec poročila o knjigi *Zgodovina slovenskega naroda* Janeza Trdina v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*:

Zgodovina slovenskega naroda nam je in nam vsegdar ima biti tudi v poduk, kajti ona je, rekel bi, ogledalo, v katerem vidimo lepe lastnosti in prednosti svojih prednamcev, vidimo pa tudi njih zmote, pregreške, njih nesreče. Nesrečo trpeli pa niso sami oni, trpeli so jo še bolj njih nasledniki od roda do roda, in celó mi jo čutimo. Zgodovina vse to kaže, tedaj bo nam lahko, če smo le previdni, ogibati se napačnega ravnanja, a delati v korist sebi in svojim zanamcem. (L. 1867: 12.)

Preiskovanje preteklosti je razkrilo začetek novega veka kot posebej pomembno prelomnico v zgodovinskem razvoju slovenskega naroda. Tako je že avtor prve zgodovine slovenskega naroda Janez Trdina zapisal: »Šestnajsto stoletje je bilo zlati čas zgodovine našega naroda, celó dvestoletna doba svobodnega slovenskega vojvodstva se ne more temu stoletju nastran postaviti. V vseh obzirih je dosegel takrat naš narod visokost, kakoršne ne prej ne pozneje.« (Trdina 1866: 114.) V drugi polovici devetnajstega stoletja je to gledanje povsem prevladalo. Dobropoljski duhovnik in učitelj Fran Jaklič je šestnajsto stoletje opisoval kot »nekak zlati vek v novi naši zgodovini«:

V tem veku je pokazal Slovenec vso svojo telesno in duševno silo. Na jugu je odbijal od slovenskih mej krute sovrahe vsega krščanstva, krvoločne Turke, na zapadu je imel večletne boje z ošabnimi Benečani, doma se je pa boril za staro katoliško vero zoper luteranstvo, katero so mu razni nemški in slovenski reformatorji (novoverci) usiljevali na razne načine. (Podgoričan 1890: 162.)

Premišljanje o preteklosti kot učiteljici za sedanjost in voditeljici za prihodnost je porodilo vprašanje, kdo pravzaprav ustvarja zgodovino. Pri iskanju odgovora nanj so se evropski filozofi sredine devetnajstega stoletja zvečine strinjali v prepričanju, da zgodovina ni delo nadnaravnih sil, kot je veljalo poprej, temveč so kot njene tvorce prepoznali velike može, heroje. Oni naj bi bili tisti, ki so s svojo jasnovidnostjo, delavnostjo, požrtvovalnostjo in vztrajnostjo množicam odpirali nove horizonte in jih vodili v svetlo prihodnost. Najbolj značilen in vpliven predstavnik takega gledanja na zgodovino je bil Thomas Carlyle, ki je zatrjeval, da je »Zgodovina Človeštva, zgodovina človekovih dosežkov, v resnici Zgodovina Velikih Mož, ki so tu delovali. Ti velikani so bili vodniki ljudem, oblikovalci, ideali in v širšem smislu stvarniki ...« (Carlyle 1841: 1.)

Veliki možje oziroma heroji so dobili izredno pomembno vlogo v procesu »izumljanja tradicij« (Hobsbaum 1983); predstavljali so najboljše oziroma najbolj zelene lastnosti in najbolj imenitne dosežke naroda ter pomagali ljudem oblikovati njihov odnos do preteklosti. Posamezniki, ki jih je skupnost sprejela za »velike možje«, so bili tako spremenjeni v podobo naroda, ki jo je bilo mogoče občudovati, se iz nje učiti in se zanjo, navsezadnje, tudi boriti (Jezernik 2004: 6). Iz narativne podobe velikih mož so se pripadniki določene skupnosti učili solidarnosti in gradili občutek lastne vrednosti v primerjavi s pripadniki drugih narodov; s tem pa so prispevali h kulturni homogenizaciji pripadnikov določenega naroda in k zarisovanju ločnic med Nami in Drugimi.

S poudarjanjem veličastnega in izpuščanjem nečastnega iz narodove preteklosti so tako imenovani narodni buditelji gradili častno in slavno preteklost naroda. Častna in slavna preteklost pa je dajala oporo nacionalizmu v sedanjosti. Izbira herojev iz preteklosti, ki se jih je moralo ljudstvo spominjati, da bi lahko gradilo svetlejšo prihodnost, je bila strateškega pomena. Četudi narodni voditelji tega niso govorili na glas, so s svojo izbiro propagirali določene politične in svetovno-nazorske ideologije, določena družbena, politična in kulturna hotenja. »Spomin«, je zapisal James Young, »se nikoli ne oblikuje v vakuumu; motivi za spominjanje niso nikoli čisti.« (1993: 2.)

Pomen velikih mož za mobilizacijo ljudskih množic so spoznali tudi slovenski politični voditelji. Tako je dr. Lovro Toman ob stoletnici rojstva Valentina Vodnika predlagal, da bi »prvemu slovenskemu pesniku« postavili spomenik: »Narod, ki spoštuje in slavi svoje slavne možove, slavi le sebe. Spomini slavnih rojakov so stebri, na katere so pripete niti zgodovine domače ...« (Toman 1858: 354.) Podobno je v *Drobtinica* za leto 1862 razmišljal tudi škof Anton Martin Slomšek:

Poštovali so starodavni *Izraelci* svoje očake Abrahama, Izaka in Jakoba; sveto jim je bilo njihovo blago imé. Prepevali so Mojzeza, svojega postavodajavca visoko modrost, Jozuetovo in drugih vojšakov veliko hrabrost. Mogočne dela očakov bile so iskre serčnosti sinom; njihovo pokopališče bilo je v sili mlajšim pribežališče. – Stavili so stari *Egipčani*, nekdanji *Helenci* in *Rimljani* svojim junakom veličastne spominke, so dajali svojim dobrotnikom hvalo in čast. Tud *Nemci*, naši sosedje imajo *Valhalo*, svojih pesnikov in slovnikarjev veličastno dvorano, ter obhajajo slavnih možev hvalni spomín. In naši južni bratje *Serblji* svojih junakov lepe vojne pojó. Kaj mi *Slovenci* slavnih možev pogrešamo, ne poznamo njihovih del, se ne glasijo med nami naših očakov lepe imena? Tega Bog ne daj! Naših prednikov verlih častiti *spomín* je *živelj* narodnega duha. Pometi starih junakov slavo, in si pripravil mlajim pogín. (Slomšek 1862: 71–72.)

Ali je bil škof Slomšek seznanjen s Carlyleovo filozofijo zgodovine, ni znano. Znano pa je, da je Anton Aškerc prav na njej izoblikoval svojega *Primoža Trubarja*. »Carlyleu«, je razlagal Aškerc,

so taki možje inicijatorji epohalnih dejanj, oni so sinteza časovnih stremljenj in so tisti kažipot, ki določajo smer novim strujam. Nihče ne more tajiti, da je dala

reformacija svetovni zgodovini novo smer. Wiclif je rodil Husa, Hus Lutra, a Luter – Trubarja. Trubar je novo poglavje v slovenski zgodovini, kolikor je imamo. S svojo inicijativo je imel uspeh; njegova glava je določala smer naši zgodovini. Četudi je protireformacija siloma zatrla novo vero med Slovenci, vendar je imel Trubar s svojim energičnim začetkom uspeh: posrečilo se mu je ustvariti svojemu ljudstvu literaturo. Slovenščino je povzdignil Trubar za književni jezik, postavil je torej temelj domači literaturi in na tem temelju gradimo še danes poslopje svoje kulture.

Ali torej Trubar ni pravi heroj? (Aškerc 1905a: 26–27.)

»Naš literarni Kolumb«

Devetnajsto stoletje je bilo v Evropi čas splošnega proslavljanja stoletnic pomembnih zgodovinskih dogodkov in osebnosti. V tem duhu so se spomnili na Primoža Trubarja, »osnovatelja novoslovenskega slovstva, književnega Kolumba našega«, vendar pozneje in bolj plaho, kot so se spomnili na Valentina Vodnika. Javno so nameravali obeležiti tristoletnico Trubarjeve smrti (28. junija 1886) s »spodobno slavnostjo« v Ljubljani, a so opustili namero, ker bi se »tako praznovanje iz lahko razumljivih vzrokov morebiti napačno tolmačilo« (Nepodpisano 1886: 377). Namesto javne slavnosti je pisateljsko društvo priredilo slavnostni večer, medtem ko je *Ljubljanski zvon* v spomin »nedosežnega pisatelja in vélikega narodnega dobrotnika« prinesel literarno-zgodovinsko razpravo O pričetkih slovenske književnosti (Fekonja 1886) in »prekrasno legendo« Novi svetník (Gorázd 1886: 321–322).

Pesnik Aškerc se je v svoji legendi oprl na misel škofa Slomška, ki je že četrto stoletja prej slovenske protestantske pisce ocenil kot slavne rodoljube, ki »so našo slovenščino obudili, ako so ravno nesrečno od prave vére zavili« (Slomšek 1862: 72). Pesnik je dogajanje postavil v nebesa, kjer je prihod »novega svetnika« pred nebeška vrata po dolgoletnem bivanju v Nigdirdomu in tristoletni pokori v vicah vnel hud »prepír in spor« med vsemi slovenskimi nebeščani. Glasno polemiko je v Aškerčevi pesmi zaključil sam Bog:

Do danes vaš Trubar je v ognji pripét
Za greh se svoj óstro pokôril,
Od danes naj tukaj bo z vami vred
Za tó, kar je dobrega stôril.
(Gorázd 1886: 322.)

Aškerc je o »novem svetniku« pisal verze, te pa je utemeljeval s svojim poznavanjem slovenske zgodovine, še zlasti del o zgodovini slovenskega protestantizma v šestnajstem stoletju, ki jih je spisal pastor Theodor Elze in z njimi »odgrnil črno zaveso«, s katero je protireformacija »na vandalski način uničila spomin na protestantovsko dobo naše zgodovine« (Aškerc 1905a: 8). Aškerc je Elzejevo zgodovinsko delo dobro poznal in visoko cenil. V nekrologu ob Elzejevi smrti je Aškerc zapisal, da je njegovo ime »zapisano v naši literarni in kulturni zgodovini z zlatimi črkami«, ker je s svojimi raziskavami, temeljitim študijem virov ter številnimi

knjigami in članki »razsvetil za nas same temno, dasi neskončno zanimivo, važno in slavno dobo slovenske reformacije, ki nam je bila porodila naš književni jezik in ž njim vred našo narodno individualnost« (Aškerc 1900: 505). Aškerc sam je bil prepričan, da sta bila vloga in pomen protestantizma za slovensko zgodovino tolikšna, da bi si Primož Trubar zaslužil velikanski spomenik v Ljubljani:

Vse to gibanje je bilo tudi po Slovenskem versko in cerkveno-socialno. Najvišji smoter vseh teh verskih bojev pa je bila dosega večje duševne svobode, svobode prepričanja in vesti. Na narodnost samo ali na preporod naše književnosti v prvi vrsti nobeden naših slavnih reformatorjev niti v sanjah ni nikdar mislil! In vendar je bilo vse reformacijsko gibanje, hočeš–nočeš, tudi narodno, ker se je za razširjanje svojih idej moralo posluževati narodnega jezika. Dočim je do 16. veka bila mrtva latinščina skoro edino občilo med razumništvom – ljudstvo itak ni znalo čitati –, zadobili so živi jeziki evropskih narodov na mah velikansko veljavo. Narodni jezik, poprej zanemarjan in preziran suženj, je postal sedaj črez noč gospod.

In ker so se tudi slovenski reformatorji posluževali slovenskega jezika, ker so začeli v tem jeziku prvokrat pisati in tiskati knjige, zato so oni obenem tudi naši narodni preporoditelji, naši prvi književniki! Uspeh naših reformatorjev je bil skoro popoln. Zakaj zgodovina uči, da so bili pridobili večino našega naroda za nove ideje.

Protireformacija pa je bila s kruto silo kmalu zatrla med Slovenci ves trud cerkvenih reformatorjev.

In kaj nam je ostalo od Trubarjevega velikega dela? Tisto, na kar on v prvi vrsti ni nikdar mislil!

Preporod naše narodnosti na podlagi našega slovenskega narečja – to je veliko delo naših reformatorjev! In zato se nam vidi Primož Trubar še danes kakor velikan, ki mu stoje na strani njegovi vrstniki, sobojevniki in sodrujnik v kulturnem delu. In v naši beli Ljubljani bi se moral postaviti Trubarju čimprej mogoče velikanski spomenik, ki bi pričal domačinom in tujcem, kdo je stvarnik našega slovenskega življenja ... (Aškerc 1900: 505–506.)

Tristoletnico smrti očeta prve slovenske knjige je slovenska javnost obeležila s skromno počastitvijo. Vendar ni ostala neopažena. Nasprotno, sprožila je silovit odziv vrste katoliških piscev, ki so s prstom kazali na Trubarja, kako mu »Judež gleda črez rame: izdal je namreč svojo mater, sveto katoliško cerkev« (Križanič 1887: 65). Miroslav Premrou je argumentiral, da »uprav zaradi národnosti moramo zahvaliti óne možé, ki so se uprli novi veri, da so vsaj takó zabranili nadaljno spajenje z Nemci – protestanti«. Nato pa je še z radostjo potrdil, »da sta se vladika Hren in novomeški Kastelec, pridno zajemajoča iz tistih ‘kalnih virov’, pisanih ‘v malovredni obliki’, trudila dajati ljudstvu boljše knjige, nego so bile istodóbné« (Premrou 1892: 733). Jožefu Benkoviču pa se je »nehote« vsiljevalo vprašanje:

Kaj bi bilo s slovensko zemljo, če bi se iz Nemčije sem zatrošeni plevel in naplavljená sodrga ne bila odstranila? Najbrže bi ne bila dobila več pristnega narodnega lica. Bi se li moglo tako pokvarjeno ljudstvo upirati potujčevanju?

Ko je Hren preprečil ves luteranski vpliv na Slovence, lotil se je pozitivnega dela. Da bi izboljšal podivjano in propalo ljudstvo, je s škofijskimi sinodami najprej krepko organiziral svojo duhovščino. (Benkovič 1899: 290.)

Isti avtor je tri leta pozneje skušal opisati še, »kam bi slovenski narod duševno in gmotno zabredel, ako bi še kaj časa sledil takim veščam, in ako bi mu apostolski škof Tomaž Hren s pomočjo redovne in svetne duhovščine iznova ne prižgal ugašajoče luči sv. vere ter tako pokazal pot k pravi prosveti!« (Benkovič 1902: 430.)

V boju za »pravo« interpretacijo preteklosti so pristaši konservativne katoliške stranke namesto Primoža Trubarja kot junaka svojega časa raje videli bojevitega škofa Tomaža Hrena, ki je z odločnim delovanjem Kranjsko »očistil« protestantov in katoliški cerkvi povrnil monopolno vlogo v deželi. Vsekakor pa so sodobniki škofa Antona Bonaventuro Jegliča laže enačili s škofom Hrenom kot s pridigarjem Trubarjem. Oktobra 1904 je domači župnik ob koncu napitnice škofu Jegliču, ko je bil na obisku v Šmartnem pod Šmarno goro zapel:

Živel naš apostol goreči,
Hren II. pa tudi še več!
(Nepodpisano 1904a: 311.)

»Dva tabora – dve armadi!«

Iz silovitega odziva katoliških piscev na skromno javno priznanje, namenjeno Primožu Trubarju ob tristoletnici njegove smrti, je Aškerc dojel, da Trubar ne bo sprejet za »novega svetnika«. Iz burnega dogajanja in svojega študija zgodovine slovenskega protestantizma pa je mogel spoznati še, da Trubarjeve knjige niso preživele le grmad protireformacije, tudi še tako burna katoliška reakcija konec devetnajstega stoletja jih ne bo mogla uničiti. Da jih ne bo mogla uničiti, če se borci »za svetlobo in vesti svobodo« ne bodo umaknili iz boja. Zdaj se mu je lik Primoža Trubarja prikazal v novi luči. Ob štiristoletnici Trubarjevega rojstva je to novo podobo očeta prve slovenske knjige prikazal v zgodovinsko epski pesnitvi *Primož Trubar* in v prologu vzkliknil:

Ti si tisti velikan! Med nami
Prvi bojeval si sveti boj
Za svetlobo in vesti svobodo –
In ves narod šel je za teboj.
(Aškerc 1905: 5.)

Po izidu *Primoža Trubarja* je pesnik ljubljanskemu županu Ivanu Hribarju prinesel poklonstveni izvod svoje knjige in ob tej priložnosti izrazil misel, da bi Trubar kot stvaritelj slovenskega pismenega jezika zaslužil v Ljubljani spomenik (Hribar 1983: I, 305; Jezernik 2008: 154). Župan Hribar je predlog sprejel z naklonjenostjo, za razliko od spomenikov Vodniku in Prešernu pa za to idejo ni dobil množične podpore v narodu. Če so se slovenske množice ob Vodnikovem liku poenotile in jih

niti Prešernova svobodomiselnost ni razdelila, pa so se ob podobi Primoža Trubarja razdelile v dva nasprotna tabora.

V drugi polovici devetnajstega stoletja sta se na slovenskem političnem prizorišču izoblikovali dve stranki, vsaka s svojim gledanjem na preteklost, sedanost in prihodnost. Spori in obračunavanja s političnimi nasprotniki iz nasprotnega tabora so bili stalnica. Drug o drugem so govorili in pisali »s slastno radostjo, iz katere zvene grgrajoči glasovi kanibalskih občutkov«. Ta »kulturni boj« jih je povsem razdelil v »dva tabora – dve armadi!« (Nepodpisano 1904c: 1) in v tem boju je program postalo tudi Trubarjevo ime; »vendar ne program za poezijo«, kot je zapisal Josip Tominšek (1905a: 118).

Prvo kritiko *Primoža Trubarja* je prinesel *Slovenec*, in sicer že v božični številki letnika 1904. V njej je nepodpisani kritik ugotavljal, da »vseskozi tendenčni pesnik Aškerc, kateri smatra poezijo za handžar«, v njej »opeva versko odpadništvo in daje brce katolicizmu«. Po njegovem prepričanju ta knjiga »zasluži naravnost grajo in obsodbo«. Čeprav bodo »odpadniški agitatorji« pesnitev »čez mero hvalili«, jo bo »resna kritika« – »vedno odklanjala« (Nepodpisano 1904d: 9).

Obsežnejšo kritiko pesnitve je objavil Josip Tominšek v *Ljubljanskem zvonu*. V njej je ugotavljal, da je bilo o začetniku slovenskega slovstva že veliko napisanega, »vedno pa je vedoma ali nevedoma bil Trubar bolj sredstvo nego predmet«. Zato se mu je zastavljalo vprašanje, »ali se naj Trubar sploh opeva?« Kadar koli je namreč bral kako pesnitev, ki je omenjala Trubarjevo ime, vselej so mu, naj je bila še tako dovršena, neposredni užitek kalile

razne misli, ki kar pršijo okrog Trubarjevega imena in silijo tako v ospredje, da delo samo ne govori tako, kakor bi govorilo, ako bi se ne tikalo vprav Trubarja. Ime Trubar pomeni program, a ne programa – za poezijo. Morda bo sčasoma drugače in morda bodo potomci zrlí na vsa taka dela z umetniškim očesom, a v začetku 20. stoletja je to malodane izključeno ... Trubar je baš zdaj tako električna snov, porabna kot bojni objekt in argument, da se pri njej pričakuje vse drugo prej nego poetičnost. (Tominšek 1905a: 118.)

Kritik se je namerno izognil direktni splošni pohvalni ali grajalni sodbi o *Primožu Trubarju*, kajti pesnik naj bi »prišel s to knjigo v položaj, da bomo prisiljeni vzklikniti: 'summa laus – summum obiurgium', a tudi nasprotno: 'summum obiurgium – summa laus'; kdor pa pride v tak položaj, njemu ni treba niti hvale niti graje, ko bi tudi ne bil – Aškerc!« (Tominšek 1905a: 184.) Zato pa je posvetil več pozornosti drugim vprašanjem, povezanim z likom Primoža Trubarja kot narodnjaka, svobodomisleca in junaka. Pri tem je zavrnil pesnikovo portretiranje Trubarja kot narodnjaka, češ, Trubar slovensko ni pisal zato, »ker je ljubil slovenski narod in jezik, ampak ker je hotel širiti novo vero in je za ta namen spoznal Luther imenitno sredstvo v narodnem jeziku«. Zavračal je misel, da se je Trubar boril tudi »za svobodo in slične lepe ideje«, saj naj bi kaj takega bilo mogoče šele dve stoletji pozneje. In končno je problematiziral še Trubarjevo herojstvo, češ: »Trubar je bil gotovo vrl,

energičen in navdušen mož; ali da bi bil kak junak – heroj?» (Tominšek 1905a: 118–119.)

Tominšek je v svoji kritiki *Primožu Trubarju* priznaval določene umetniške kvalitete. Zato je izrazil svoje obžalovanje, da pesnik

ni podobne velike pesnitve, ki v celoti združuje vse velike in lepe ideje, ki jih Aškerc zastopa z vso krepkostjo in trpkostjo svoje osebnosti, ovil v objektivno obleko katerega izmed svojih nedosežnih orientalskih tipov; taki bi vplivali z elementarnostjo, pri Trubarju pa si moramo za nekaj časa izruvat iz spomina njegovo zgodovinsko sliko. (Tominšek 1905a: 118.)

Josip Tominšek je torej svoje ideološko nestrinjanje z Aškercem sprva ovil v jezik literarne kritike. Povsem drugače je ravnal Evgen Lampe, ki je v *Domu in svetu* poročal o Tominškovi kritiki, pri čemer je o *Primožu Trubarju* zapisal podobno odklonilno sodbo, kot jo je bilo moč prebrati v *Slovenčevi* kritiki:

Aškerčev »Trubar« ni epos, ampak zbirka prizorov, ni pesniški stvar, ampak verzificirana srednje dobra proza, brez vsake uglajenosti in finese, tendenčen proizvod, v katerem vsiljuje pesnik svoje osebne nazore. Trubar je ž njim več izgubil, kakor pa pridobil. (Lampe 1905a: 50.)

Kanonik Lampe je – tako kot anonimni kritik v *Slovincu* – *Primoža Trubarja* bral kot delo »pesnika protikatoliške tendence«, ki je bilo »od prve do zadnje strani agitacija za verski odpad« (Lampe 1905a: 46). Po njegovi oceni je Aškerc s svojo pesnitvijo »imel le ta namen, da bi ob Trubarjevem imenu kolikor mogoče udarcev dal katoliški cerkvi« (Lampe 1905a: 47). Lampetu se je zdelo »smešno«, da Aškerc Trubarja primerja z apostoli – mučeniki, »pri tem pa – Barbko objema!« Aškercu je očital napačno karakterizacijo protestantskega gibanja na Kranjskem. Tega Aškerc opeva »kot zdravo lečilo proti propali katoliški cerkvi«, medtem ko naj bi bili v resnici »protestantje sami mnogo slabši od katoličanov«. Po Lampetu to gibanje ni bilo ljudsko, niti ne narodno:

Odpadli so plemiči, ki so bili popolnoma nemškega mišljenja, a ne iz verskih vzrokov, ampak ker so se jim sline cedile po cerkveni posesti. Upali so, da bodo po reformaciji mogli pograbit vso cerkveno last, in zato so toliko žrtvovali za lutrsko propagando. Povzdigniti slovenskega jezika ni nihče mislil. (Lampe 1905a: 49.)

Evgen Lampe je svoje odklonilno stališče do Aškerca in njegove zgodovinsko epske pesnitve večkrat ponovil. Tako je v poročilu o razpravi Ivana Prijatelja o novejši slovenski književnosti, objavljeni v dunajskem tedniku *Österreichische Rundschau*, zapisal:

Ko sodi Prijatelj o osebah, se vidi vseskozi njegova pristranost, tako da se povzpenja do uprav nemogočih trditev. Prijatelj je našel v Aškerčevem »Trubarju« »harmonično celoto«, da, celo »Pathos, Kraft und Schwung der Einheitlichkeit.« Ali ne vidi dr. Prijatelj, da mu mora že ta trditev vzeti ugled veljavnega kritika, ker pač vsakdo ve, da ravno teh lastnosti Aškerčev »Trubar« nima. Naravnost bije dr. Prijatelj resnici v obraz, ko brani Aškerčeve »Mučenike«, da niso agitacijska pesnitev ter da Aškerc ne

cika na sedanjost, ko opeva protestante. Saj je Aškerc sam v »Himni slovenskih heretikov« jasno izpovedal svojo tendenco, ki je edino le boj proti katolicizmu. (Lampe 1906: 376.)

Lampe je pri ocenjevanju Aškerčevih del dosledno upošteval navodila *Rimskega Katolika*, da je treba zaviheteti udarce nad vojaki, ne nad njihovim orožjem; »početniki in širitelji krivih naukov« pa niso nič drugega, »kaker bojniki sè strupenim orožjem«: »Dvigni, o branitelj katoliške stvari, dvigni svoj meč, sekaj pogumno, nameri bodalo naravnost v neprijateljsko srce: jedini pravi in izdaten vojniški način!« (Nepodpisano 1889b: 482.) Zaradi upoštevanja tega nasveta je zavestno prekršil še prastaro pravilo, ki narekuje o mrtvih govoriti vse dobro. Tako je v nekrologu, objavljenem v *Domu in svetu*, med drugim zapisal:

Z Aškercem je izginila s slovenskega literarnega polja čudna prikazen. Tendenca v literaturi se morda nikjer ni pokazala v hujši obliki kot pri njem; ta silovita tendenca, polna sovraštva in divje se boreča, je ubila tudi vso poezijo v njem. Ostal je od pesnika le pust verzifikator, ves zagrizen v eno samo – popolnoma negativno idejo. (Lampe 1912: 276.)

Zagovor Trubarjevega herojstva

Aškerc je kritiku Josipu Tominšku ostro odgovoril v *Slovenskem narodu*. V dolgem polemičnem odzivu je podrobno razložil in utemeljil svoje videnje začetnika slovenskega slovstva ter njegovega pomena za oblikovanje slovenskega naroda. V svojem odgovoru je literarnemu kritiku očital, da gleda na preteklost skoz verske predsodke in druge »ozire«. Zato tudi ni zmožen videti prave podobe Primoža Trubarja:

Gospod kritik ima tak strah pred slovensko reformacijo, da ga je upesnitev glavnega »krivoverca« Trubarja kar zmešala. Nikakor mu ne gre v glavo, kako sem se mogel tako daleč spozabiti, da sem si izbral za junaka svoje epske pesnitve baš Trubarja! Pomislite, ljudje božji, Trubarja! Kritik me goni v orijent, kjer naj bi si bil izbral svojo snov za upodobitev svojih idej. Ne, ne, gospod doktor, jaz sem si nalašč in z dobrim premislekom izbral ravno Trubarja, ker sem po daljših zgodovinskih študijah prišel do prepričanja, da je Trubar pravi pesniški junak, vreden še sposobnejšega peresa, nego je moje. A kdor zna bolje, široko mu polje! Trubar meni ni samo gola, čeprav hvaležna folija, na podlagi katere sem lahko »združil svoje lepe ideje«, kakor se izraža laskavo gospod kritik, nego Trubarjeva zgodovinska osebnost mi je bila sama na sebi tako zanimiva, zdela se mi je tako ostro in plastično orisana, da se mi je kar sama silila pod pero. Gospodu kritiku je menda vsa naša reformacija nekaj »noli me tangere«, o kateri je tudi po nazorih novomeškega gimnazijskega gosp. ravnatelja najbolje molčati! Jaz pa mislim ravno nasprotno! Mene v vsej naši zgodovini nič bolj ne privlači, kakor baš ta doba s svojimi velikimi značaji, dramatičnimi borbami in z velikim zgodovinskim ozadjem. In to so bili naši ljudje, ki so delali za nas, in čijih delo še živi, ker sloni vsa naša duševna prosveta na ramah Trubarja in njegovih vrstnikov sotrudnikov in somučenikov! (Aškerc 1905a: 45–46.)

Pesnik Aškerc je nato še podrobno razložil globlje motive, ki so ga vodili pri odločitvi, da je Primožu Trubarju ob štiristoletnici rojstva posvetil pesnitev. Z njo je hotel v mladini vzbuditi samozavest, pogum in veselje do narodnega dela:

Z ničimer se tudi ne zatira z večjim uspehom v naši mladini moštvo in značajnost, samozavest, pogum ter veselje do narodnega dela, kakor če se ji vedno in vedno pripoveduje: Mi Slovenci nimamo v svoji preteklosti ničesar, s čimer bi se mogli ponašati; mi nimamo nikake zgodovine, mi nimamo velikih mož! Šestnajsto stoletje? I, no! Trubar je res da prvi pisal slovenski, ali bil je – »krivoverec!« Če je bil kdo velik, potem je bil velik n. pr. samo kranjski Torquemada, Tomaž Hren! Ljuba mladina, tega moža smatraj za heroja! Škof Hren je zatl med Slovenci luteranstvo – in ž njim vred izruval iz tal tudi korenine in prvo cvetje narodne prosvete [...]

Ne! Ne bomo dopuščali, da bi se še dandanes razširjala pristranska mnenja o naši reformaciji. Energično bomo zavračali trditve nevednežev in literarnih bojazljivcev, če nam bodo pačili zgodovino 16. stoletja. Ena najvažnejših nalog nas modernih slov. pisateljev, neodvisnih od »stranskih vplivov« bodi, da odstranimo s Trubarja in njegovih sotrudnikov tiste debele plasti smeti, ki so jih bili nakidali na podobe naših duševnih velikanov protireformatorji. Slovenci morajo izvedeti, kdo so pravi preporoditelji njihovega duševnega življenja. Naša mladina mora izvedeti, da imamo tudi mi v preteklosti velike, genialne može, med katerimi je po izpričbi objektivne zgodovine »heretik« 16. stoletja – heroj Primož Trubar! (Aškerc 1905a: 51–52.)

Arhivar in pesnik z roko v roki

Sledil je literarnega kritika Josipa Tominška »potrebni odgovor na nepotrebni nagovor«. V njem je Tominšek ugotavljal, da »pri imenu Trubarjevem vsakdo misli na politiko in na agitacijska sredstva, in da je tudi Aškerc mislil na to, kaže njegovo sedanje pisanje«. Literarni kritik se najprej posmehne pesniku, ki se loti proslavljanje štiristoletnico Trubarjevega rojstva štiri leta pred datumom, da ga ne bi kdo prehitel. Zato je pesnik (Aškerc) šel k arhivarju (Aškercu) in ga naprosil za snov.

Arhivar pa, vljuden kakor vsi arhivarji, mu ni samo priskrbel snovi, ampak je tudi pridno ž njim delal; uspeh obojega truda je bil tak, da se je težko dalo ločiti, kaj je arhivarjevega in kaj je pesnikovega. Zaeno sta sklenila tako zvezo, da bode v potrebi pesnik branil arhivarja ali pa arhivar pesnika, češ, tako lahko zagovarjava vsako črko v knjigi, ki jo izdava; kajti, če bo kdo rekel: »To-le ni pesniško«, se bo oglasil arhivar: »Molči, nevednež! Tista stvar stoji v arhivu«; če bi pa morda kdo rekel: »Ti vendar preveč prekopicavaš zgodovinsko resnico«, bi ga zbodel pesnik: »Molči! Ti brskač in bibliograf, ki ne umeš pesništva in prave estetike!« (Tominšek 1905b: 5–6.)

Ko je kritik prebral pesnitev, je ugotovil, da »ni niti arhivar niti pesnik opravil svojega posla docela dobro, ker sta ovirala drug drugega« (Tominšek 1905b: 8). Svoje stališče argumentira s trditvijo, da je izbira prave snovi za pesnika že »velik kos uspeha«, vendar na začetku dvajsetega stoletja Trubar ni bil taka snov. Tedaj naj bi namreč ob *Primožu Trubarju* »vsakdo, ki količkaj pozna naše razmere, mislil na politiko in na agitacijska sredstva« (Tominšek 1905b: 19–20).

Kjer pa se razprostira politika, tam ni prostora za poezijo; saj je celo Platon, eminentno pesniško čuteč veleum, s politiškega stališča smatral pesnike za – škodljive in jih je izobčil iz svojega državnega sestava, ker mešajo pojme; in izraz »Ein politisch Lied, pfui, ein garstig Lied« je veljal in bo veljal. (Tominšek 1905b: 20.)

Zato je zatrdil, da tisti, kdor »hoče služiti dvema gospema, politiki in poeziji, ta ne služi nobeni; pač pa ponižuje samega sebe, ker se mu zlasti vedno 'tresejo hlače'« (Tominšek 1905b: 21). Pravo vprašanje potemtakem ni, ali je Trubar vreden upesnitve ali ne; pravo vprašanje je, ali je določena snov primerna za epopejo ali ne; »to vprašanje pa je le estetiško in logično« (Tominšek 1905b: 21).

V zaključku svojega »potrebnega odgovora« literarni kritik razpravlja še o ljudeh – herojih. Tominšek je jedro herojstva videl v žrtvovanju »tega, kar je človeštvu drago, zlasti žrtev življenja, a vse to za visoke ideale«. Tega pa pri zgodovinskem Trubarju ni mogel videti, saj ga je poznal kot dobro plačanega pastorja, ki je imel do smrti toplo postlano in udobno življenje v družinskem krogu. S poudarjanjem zgodovinske plati je torej pesnik Aškerc po kritikovem mnenju bolj podiral kot podpiral svoje dokazovanje, ker so bila zgodovinska dejstva v protislovju s pesnikovo vizijo. Primož Trubar za Tominška ni bil heroj, temveč je bil zgolj dobrodošla moč nemškimi protestantom in kranjskim stanovom, ker je »kot teolog in sin naroda« bil sposoben za prevajanje knjig; če bi se pokazal za nesposobnega, bi stanovi pač poiskali drugega.

Če Trubar ni heroj, je vendar še začetnik našega slovstva in to je še prav dovolj. In njegove zasluge niso manjše, če naglašamo, da se seveda ni zavedal velikanskega pomena svojih prevodov – kako tudi! – in da so njegovi nagibi bili le verski, ne narodni. Tisto prisiljeno Aškerčevo govoričenje o »narodnjaštvu« Trubarjevem – češ, on je celo krstil slovenske pokrajine s skupnim imenom »Windischland« – zasluži tem manj kak odgovor, ker vendar Aškerc sam mora meni priznati, da so bili Trubarjevi nagibi le verski – Večje »junaštvo« (o herojstvu ni govora!) moramo pa res prisojati tistim nam skoraj neznanim pripovednikom, ki so z velikimi težavami delovali v domovini; za poezijo je Jurij Kobilica v Jurčičevi obleki večji heroj kakor Trubar.« (Tominšek 1905b: 24–25.)

Po Tominšku se je pesnik Aškerc s svojim polemičnim odzivom še »hudo blamiral«, ko je navajal zglede za heroje.

Pri Trubarju mu še odpustimo, ker je imel, kakor pripoveduje, iz slovenščine na gimnaziji slabega učitelja! A pri ostalih! Naj so bili oni možje trikrat heroji (če so bili, so bili po moji definiciji!), to nas ne briga; a kako to dokazuje g. Aškerc!! Eden zgled za vse: Garibaldi je baje heroj. Dobro! A dokaz? Pozivlja me gospod Aškerc, naj grem po dokaze v Italijo, »ker se v vsakem večjem mestu v Italiji najde kak Garibaldijev spomenik ali vsaj kaka ulica – via Garibaldi!« »Mensch, bist du gescheit«, se vprašamo. Torej tisti, ki dobivajo spomenike in po katerih imenujejo ulice, so heroji! (Tominšek 1905b: 26.)

Ta »boj za 'herojstvo'« med pesnikom Antonom Aškercem in literarnim kritikom Josipom Tominškom je najprej potekal na straneh liberalnega dnevnika *Slo-*

venski narod, potem pa sta polemika dala vsak svoj odgovor še posebej natisniti. S tem sta svoja »stališča povzdignila do trajnejšega obstanka nego ga imajo običajni dnevni članki«, zato je urednik *Doma in sveta*, ki sicer ni odobral »takega načina polemike«, to »časnikarsko borbo« podrobno predstavil na straneh tega katoliškega mesečnika. V poročilu je Lampe predvsem predstavil Tominškovo odklonilno stališče do vprašanja, ali je Primož Trubar primerna snov za poezijo. Glede tega se Lampe strinja s Tominškom in celo pravi, da je literarni kritik s svojo oceno ubil »dva heroja, ki sta dolgo časa prvačila med navadnimi smrtniki. Ni bilo treba Herkula, da je izvršil to delo –: zadostoval je dr. Tominšek.« Zato je svoje poročilo sklenil z ugotovitvijo: »Aškerc je s svojo burno samohvalo in z napadi na kritike podrl vse, kar je nameraval doseči s 'Trubarjem'. Namestu da bi njegov 'Trubar' strl 'rimske verige', je po zmoti raztrgal lovorov venec svojemu dušnemu očetu.« (Lampe 1905b: 374.)

Mesečnik *Dom in svet* je s peresom anonimnega avtorja posvetil nekaj pozornosti Primožu Trubarju še ob izidu posebne številke *Carniole*, posvečene štiristoletnici Trubarjevega rojstva. Nepodpisani poročevalec je opazil, da sta Trubar in reformacija pri člankarjih *Carniole* izgubila »značaj važne domovinoznanske starine, ker jim je le za povzdigo imena prvega kranjskega reformatorja, ki je postalo po štiristo letih programatično« (Nepodpisano 1908h: 377). Poročevalcu se zdi »zanimivo«, da sta si Trubarja zapisala na svojo zastavo svobodomiselstvo in nacionalizem. Primož Trubar, »ki se je vitežko boril proti zlodju in vsem krivim učeničkom«, bi se namreč »zelo težko znašel« v krogu svojih slavilcev iz vrst modernih svobodomiselnih strank, »ki izdajajo kot parolo smrt vsaki religiji«. Še »zanimivejše« pa se mu je zdelo, da je Trubarjevo ime postalo »deviza narodnih gorečnikov obeh deželnih narodnosti«. Če sodeluje v Trubarjevi številki s svojim prispevkom dvorni svetovalec profesor dr. Arnold Luschin R. von Ebengreuth, »ki ga je neplemenitega rodil naš lepi ribniški kraj, je še umljivo, ker je vsakomur znano, da sta protestantizem in germanizacija dandanes dvojčka«. Ne more pa razumeti, da Trubarja dviga na svoj ščit tudi slovensko svobodomiselstvo v imenu narodnosti.

Slovenski svobodomiselci, ki stoje na stališču absolutne narodnosti, bodo potemtakem prav težko opravičili pred svojo vestjo in svojo logiko slepo navdušenje za Trubarja, ker je iz dr. Elzejevih besed jasno, da je bilo njegovo delo in teženje bistveno različno od njihovega. Toda Trubar nam je dal slovstveni jezik in to je njegova zasluga; vprašanje, kaki nameni so ga vodili pri tem, še ne ovrže dejstva. Res je, dobri ljudje! Ali potem dajmo zaslužni križec tudi solncu, ki nam priključuje žetev, postavimo spomenik toplemu dežju in blagi rosi, ki nam napaja žetev; kajti njih delovanje je velezaslužno, četudi nezavestno.

Tako je tedaj. Trubar je začetnik slovenskega slovstva, torej ga morajo častiti nemški nacionalci, Trubar je fanatik čistega evangelija, torej je dolžnost svobodomiselcev, da mu pojejo veliko hvalo; Trubar je suhoparen predikant protestantske dogmatike, torej najpripravnejši predmet, da ga obdela slovenska literatura – in če tudi ne bi bilo vse

tako, trdijo izkušeni ljudje, da nedolžno navduševanje nikoli ne škoduje. (Nepodpisano 1908h: 377–378.)

Svobodna misel

Literarni kritik je Antonu Aškercu in *Primožu Trubarju* zadal močan udarec, a Trubarjevo ime kot program in Aškerčeva interpretacija tega programa nista izgubila svoje privlačnosti. Nove politične sile so vedno bolj kritično gledale na vodilno vlogo katoliške stranke in jo celo dolžile za hlapčevski položaj slovenskega naroda. Tako je Slovenska sekcija Svobodne misli Primožu Trubarju in slovenski reformaciji ob štiristoletnici Trubarjevega rojstva posvetila posebno knjižico, s katero je pozivala:

Smo narod klerikalen, zaslužjen, hlapčevski. Nimamo vere v svojo silo, nimamo nade v svojo bodočnost, nimamo ljubezni do sebe in do svojega. Hodimo nejasno pot do nejasnih ciljev. Nejasna nam je naša preteklost – nismo še napisali svoje zgodovine, nejasna nam je naša sedanost – nimamo globoko začrtane poti, nimamo smotrenega dela, nejasna nam je naša bodočnost – nimamo določene smeri kod in kam. Ampak iz prvega sledi vse drugo, v tem in s tem se ubijajo naše sile, tu omahuje naša vera, od tod prihaja naš obup, tu upada navdušenje brez zavedne ljubezni. In od tod prihaja, da smo to, kar smo: narod hlapčevski, sužnji, klerikalci. Lahko je zapeljati narod, ki samega sebe ne pozna, ki ni našel v sebi svojega življenjskega smisla. In tako se je zgodilo, da je ona lepa zemlja, ki jo nazivamo svojo domovino, postala žrtev izsesavajočih tujcev, da je narod, ki ga imenujemo naš narod, postal hlapec tujega gospoda, da je naša sila stopila v službo, tujcu na pomoč, sebi v pogin. In tako se je zgodilo, da je zavladal nad slovensko zemljo tuj, nam nasproten duh, duh ponižujoči in uničujoči, da je narodu postal ideal Dunaj, Lurd in Rim. (Nepodpisano 1908g: 3–4.)

Nepodpisani pisec »kulturno-historične študije« ugotavlja, da se je češki narod, ko se je leta 1848 prebudil »iz dolgega spanja«, prerodil v svoji zgodovini in v svoji reformaciji: »Zgodovina jim je dala obliko, reformacija vsebino.« Češki narodni buditelji so uspeli, ko je Havlíček postavil narodni program: začeti tam, kjer so nas ubili. Tedaj je češki narod v Husu in njegovih dobi našel »ideal, katerega živo silo vidimo in čutimo danes, in v zvestobi do te ideje je rastla sila, vedno nova, vedno živa«. Na to si zastavlja vprašanje, kako je s tem pri nas:

Mi narod Trubarjev, Dalmatinov, Kreljev, narod svojih reformatorjev, ki so nam postavili prvo podlago narodne kulture, čegav narod smo mi? Ali nismo danes z dušo in s telesom prodani oni temni sili, ki so proti nji nastopali naši reformatorji? Ali nismo narod, ki teh imen niti ne pozna, in ko jih pozna, se jih sramuje in jih bije v obraz za to, kar so storili za njega? (Nepodpisano 1908: 6–7.)

Slovenski narod se po prepričanju Svobodne misli po letu 1848 ni prerodil, temveč je ostal suženj tuje sile. To se je zgodilo zato, ker je zanikal »svojo zgodovino in svojo reformacijo«, s tem pa je zanikal tudi samega sebe. V »času prerorenja narodov, v času nove reformacije in nove renesanse« pa je preroditev in prenovitev

naroda znova postalo »naše življenjsko vprašanje«. Prerojenje pa bi lahko bilo dovolj globoko, če bi ga začeli »tam, kjer bi bili morali že zdavnaj začeti: v svoji reformaciji. V nji je treba objasniti preteklost, z njo je treba razumeti sedanost, v nji je treba določiti bodočnost« (Nepodpisano 1908g: 8).

Zato je nam danes Trubar problem in rešiti ga moramo, kajti v tem hočemo začrtati novo pot. Slaveč torej spomin velikega moža, ki ga bo štela naša zgodovina za enega prvih svojih mož, ne proslavljamo protestantstva, ki je danes za nas premagano stališče, ampak predvsem:

1. Mož, njegovo silo in energijo, ki je z njo vodil veliko delo, ki ga danes imenujemo: kulturno in versko prerojenje Slovencev.
2. Duha, protirimskega, proticerkvenega, narodnega, ki je vodil nazaj k narodu, k samostojnosti in samozavesti.
3. Dobo novih sil in novega življenja, ki nam je postala za vse čase zgled trdega dela, neomajne volje, velike sile.

To nam je Trubar in to vidimo v njem in v naši reformaciji. Pravim v naši reformaciji, kajti naša je bila, slovenska, narodna. Ni bila samo odmev časa, sama je izrastla iz razmer, iz nas samih, bila je samostojna sila, plodna in plodeča, iz nas je izšla in je bila namenjena nam. In kaj moremo po nji še imenovati »naše«? Ilirijo? Ali l. 1848? Ali Tabore? Nobenega gibanja se ni narod udeleževal tako zavestno in v taki navdušenosti, kakor reformacije. Tu ni bil le Trubar in par predikantov, tu je bil narod, hrepeneč po resnici, hoteč v novo življenje, bojujoč se za sebe. Le tako je bilo mogoče, da je reformacija prevzela vse sloje, da so imeli predikantje za seboj $\frac{3}{4}$ slovenskega naroda, da je bil tekom pol stoletja položen temelj slovenski kulturi, ki je nosil v sebi vse predpogoje večje bodočnosti.

In prišla je tuja sila in nas je ubila. In mi še danes molimo in poljubljamo roko, ki je uničila našo kulturo, našo reformacijo. (Nepodpisano 1908g: 9–11.)

Slovenski narod, razmišlja dalje pisec, nima slavne zgodovine. »Nimamo Bele gore, niti Kosovega polja, imamo ljubljanski trg, kjer so zgorele prve slovenske knjige.« Ko je s prvimi knjigami v svojem jeziku izgubil svoj »temelj« in začel »moliti zmagovito jezuitsko roko«, je postal »hlapec svojih zaslužjenih gospodov in suženj tujcev«. Njegovo delo je bilo delo za druge, njegove sile niso služile lastnim ciljem, temveč »ciljem Dunaja, Lurda, Rima«.

In v tem času obhajamo 400 letnico rojstva moža, ki je stal na čelu našega prebujenja. 400 let, kar smo se rodili, 300 let, kar smo umrli ... Kajti kakor mrtvi smo živeli poslej, niso rastle naše sile, naša kultura, radost k življenju. Nismo postali zgodovinski narod. Padali smo in se manjšali ter smo postali samo sredstvo za množenje tuje moči, uničujoči sami sebe. In mi govorimo drugim: quousque tandem, kako dolgo še? in sami sebi tega ne govorimo. Čakamo darov iz Dunaja, vode iz Lurda in blagoslov iz Rima. Ne, drugi nas morejo rešiti ali uničiti, sami se moremo rešiti ali uničiti.

In mi hočemo živeti. Hočemo! Hočemo biti narod. Narod preteklosti, sedanosti, bodočnosti. Dvignimo torej preteklost, zgodovino našo, junaško dobo svojo, našo

reformacijo in v nji dvignimo narod. Vzbudimo v spomin ono našo svetlo dobo, najjasnejšo v naši zgodovini, spomnimo se svojih reformatorjev, spomnimo se uničene kulture svoje. In najdemo tam zglede, ki nam jasno svetijo v temno sedanost ter odločno kažejo pot v bodočnost. (Nepodpisano 1908g: 11–12.)

Zelo podobno je razmišljal politik in pisatelj Etbin Kristan, ki je ob štiristoletnici Trubarjevega rojstva pri Delavski tiskovni družbi objavil knjižico o Primožu Trubarju in slovenskem ljudstvu. Trubarjev čas in njegova usoda »od mladih nog do njegove smrti«, pravi Kristan, je dobro znan.

Vendar pa ljudstvo ne pozna njega, ki je storil toliko, da brez njega danes morda ne bi bilo slovenskega jezika; kajti žive so armade njegovih sovražnikov, fanatične danes kakor pred 400 leti in velika je moč njih poveljnikov nad slovenskim ljudstvom. »Odpadlega korarja« sme klerikalni list imenovati Primoža Trubarja ob štiristoletnici njegovega rojstva in ne dvigne se vihar, da bi v nevihti odpihnil blasfemijo. (Kristan 1908: 3–4.)

Po Kristanovi oceni »Trubar pomeni za Slovence več kakor Luter za Nemce« (Kristan 1908: 7). S tem, da je napisal prvi dve knjižici v slovenskem jeziku, si je zaslužil ime »prvega slovenskega narodnjaka« (Kristan 1908: 12). Vse, kar je bilo v Trubarjevem času slovenskega, je bilo tedaj nizko, zaničevano in teptano. Posamezniki, ki so se povzpeli »iz blatnih nižav«, so pozabili na svoje nizko rojstvo in sprejeli jezik in običaje tistih višjih krogov. Tako je slovenski jezik ostal jezik »preprostega ljudstva, nižav in bede«. Trubar je svoje knjige pisal »za tisto ljudstvo, ki ni poznalo veselja in lepot tega sveta, ampak je bilo obsojeno na sramoto in trpljenje« (Kristan 1908: 12–13). S svojimi knjigami je preganjal duševno revščino slovenskega ljudstva in mu s tem pripravljaj tudi pot k materialni osvoboditvi. Zato je bilo Trubarjevo delo tudi socialno, »in sicer odkritosrčno socialno« (Kristan 1908: 15).

Zaključek

Udarci političnih nasprotnikov, uperjenih na Antona Aškerca, so močno okrnili njegov ugled pesnika, njegova zgodovinsko epska pesnitev pa je dobila pečat tendencioznega pesnikovanja brez presežne vrednosti. Med slovenskimi literarnimi zgodovinarji je *Primož Trubar* zapustil »vtis, da ga ni pisal inteligent s teološko in zgodovinsko izobrazbo, temveč neuk pevec iz ljudstva, ki gleda stvari brez časovne in psihološke povezanosti, naivno kot otrok« (Boršnik 1981: 184–185). Vendar je vprašanje, ali je Primož Trubar upesnitve vreden junak, kljub živahni diskusiji, v kateri so udeleženci o njem dolgo in strastno razpravljali in ga pretresali iz najrazličnejših zornih kotov, ostalo enako odprto, kot je bilo ob izidu. Nemara bi lahko rekli, da je še vedno živo, nekakšna mati ideoloških bojov in spopadov.

Prezentiranje zgodovinskih osebnosti je vedno izraz in vir moči (Bond, Gilliam 1994: 1), zato je tudi v tesni povezavi s političnimi procesi, predvsem z vprašanjem, kdo sprejema odločitve o tem, kdo lahko predstavlja koga, kako, kje in s čim; kdo

kontrolira zgodovino, kdo jo ima moralno pravico kontrolirati in v čigavem interesu. Javne podobe določenih zgodovinskih osebnosti ne le prikazujejo določeno zgodovino, temveč jo tudi soustvarjajo za javnost. Ustvarjanje zgodovine za javnost pa je boj za »pravo« interpretacijo zgodovine in njenih akterjev, na katerem konkurenčne družbene skupine utemeljujejo legitimnost svojega vodilnega položaja v sedanjosti in svoje vizije prihodnosti.

Obstoj konkurenčnih skupin, ki tekmujejo za vodilno vlogo v družbi, pogojuje tudi oblikovanje konkurenčnih, različnih pogledov na zgodovinske dogodke in osebnosti. To se je zgodilo tudi na slovenskem političnem prizorišču. Diverzifikacija slovenskega političnega prizorišča je potekala v specifičnih pogojih boja za pravice naroda in uveljavitev slovenskega jezika v šolah in uradih. V danih razmerah sta si za iste cilje prizadevali obe vodilni stranki. Kot je zapisal škof Anton Mahnič, se je od tistega časa dalje slovenska skupnost ločevala in družila: »Ločuje se od tistih, ki so se zarotili proti njeni veri, njenim tisočletnim tradicijam, proti njeni zgodovini. Druži se v tistih, ki se hočejo bojevati in vmreti pod staro zastavo od Boga, domovino in cesarja« (Mahnič 1889: 563).

Politični boji so se vedno bolj vodili okrog vprašanja, ali je (slovenski) narodnostni princip lahko neodvisen od (rimokatoliške) vere. Kot poglavitna ločnica med vodilnima političnima strankama se je tedaj zastavilo vprašanje, ali naj bo slovenska narodnost vezana na (katoliško) vero ali ne, ali naj bo politika sekularna ali vezana na religijo. Katoliški dnevnik *Slovenec* je to ločnico opisal takole:

Moderno človeštvo je ločeno po nepremostljivem prepadu v dva dela: Dve kulturi si stojita nasproti, dve svetovni naziranj, ki obsegata vsega človeka, ki gibata vse njegove zmožnosti, ki vladata znanosti in umetnosti, šoli in narodnemu gospodarstvu. Močni so gospodarski interesi, strastni so narodni boji, a močnejša od vseh sta ljubezen in sovraštvo do Križanega in njegove cerkve. (Nepodpisano 1904c: 1.)

V času široke politične participacije je bilo uspešno le tisto politično gibanje, ki je mobiliziralo množice; za mobilizacijo zatiranih ljudskih množic pa sta bila narodni jezik in slavna preteklost najbolj učinkovito sredstvo. Tekmovanje dveh konkurenčnih političnih strank, ki sta pretendirali za položaj »zastavonosca slovenstva« (Nepodpisano 1904b: 1), je tako nujno porodilo nasprotujoče si poglede na preteklost in njene heroje. Kako se je slovenska politika posluževala tega sredstva, je povedal *Rimski katolik*:

Ni nevaren slovstveni panslavizem, češ, saj slovstvo ni politika – tako bi nam radi dali razumeti slovstveni panslavisti brez vere in Boga. In vendar nam njihovo slovstvo (poglej letnike rajnkega »Slovana«) tako rado prinaša slike in životopise političnih revolucionarjev in panslavistov! In vendar so jim politični rovarji vseh časov in vseh dežel junaški vzori, katere postavljajo radi mladini v posnemo! (Nepodpisano 1889a: 185.)

Če so tedaj pristaši liberalnejših pogledov predstavljali kot vzor junaka, ki naj bi ga posnemala mladina, Primoža Trubarja, so pristaši katoliške stranke kazali na

slovenske protestante kot na »drzne krivoverce, ki so od vseh strani kakor tatovi plezali v ovčjak Kristusov, da bi verne ovce pogubili« (Križanič 1887: 58), kot »predrzne novotarje« oziroma »druge janičarje« (Podlogar 1908: 206–207).

Literatura

- ANDERSON, Benedict, 1998: *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: SH – Zavod za založniško dejavnost.
- AŠKERC, Anton, 1900: † Dr. Theodor Elze. *Ljubljanski zvon*. 505–508.
- AŠKERC, Anton, 1905: *Primož Trubar. Zgodovinska epska pesnitev*. Ljubljana: Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- AŠKERC, Anton, 1905a: *Ali je Primož Trubar upesnitve vreden junak ali ne?* Ljubljana: Komisijaska založba L. Schwentnerjeve knjigarne.
- BENKOVIČ, Josip, 1899: Maksimilijan Leopold baron Rasp in njegova šola. *Dom in svet*. 289–301.
- BENKOVIČ, Jožef, 1902: Slovenski reformatorji. *Voditelj v bogoslovnih vedah*. 290–313, 399–436.
- BOND, George C., GILLIAM, Angela (ur.), 1994: *Social Construction of the Past. Representation as Power*. London, New York: Routledge.
- BORŠNIK, Marja, 1981: *Anton Aškerc*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- CARLYLE, Thomas, 1841: *On Heroes, Hero-Worship, and the heroic in History*. London: James Fraser.
- EINSPIELER, Andrej, 1890: *Politični katekizem za Slovence*. Celovec: Gregor Einspieler.
- FEKONJA, Andrej, 1886: O početkih slovenske književnosti. V tristoletni spomin smrti Trubarjeve (1586. l.). *Ljubljanski zvon*. 42–49, 105–107, 231–235, 281–286, 355–360, 418–423.
- GORÁZD (Anton Aškerc), 1886: Novi svetnik. *Ljubljanski zvon*. 321–322.
- HOBBSAWM, Eric, RANGER, Terence (ur.), 1984: *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HRIBAR, Ivan, 1983/84: *Moji spomini*. Ljubljana: Slovenska matica.
- ILEŠIČ, Fran (ur.), 1908: *Trubarjev zbornik*. Ljubljana: Matica slovenska.
- JANKOVIČ, P., 1869: *Čujte! Čujte! kaj slovenski jezik tirja. Za prosto slovensko ljudstvo*. Dunaj: Janko Pajk.
- JEZERNIK, Božidar, 2004: Moč spomina, premoč pozabe. *Zgodovina za vse* 1. 5–18.
- JEZERNIK, Božidar, 2008: Dva obraza podobe Primoža Trubarja. *Stati inu obstati* 7–8. 147–164.
- KLEINMAYR, Julij plem., 1881: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Celovec: Julij plem. Kleinmayr.
- KRISTAN, Etbin, 1908: *Primož Trubar in slovensko ljudstvo. Ob štiristoletnici Trubarjevega rojstva*. Ljubljana: Delavska tiskovna družba.
- KRIŽANIČ, Ivan, 1887: *Zgodovina svete katoliške cerkve za slovensko ljudstvo*. III. zvezek. Celovec: Družba sv. Mohora.
- L., 1867: Živa potreba, da prebiramo zgodovinske bukve. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 9. januar. 12–13.

- LAMPE, Evgen, 1905a: A. Aškerc. Primož Trubar. *Dom in svet*. 46–50.
- LAMPE, Evgen, 1905b: Pesnik Aškerc v boju za herojstvo. *Dom in svet*. 372–374.
- LAMPE, Evgen, 1906: Kritika slovenske književnosti. *Dom in svet*. 375–377.
- LAMPE, Evgen, 1912: † Anton Aškerc. *Dom in svet*. 276–277.
- LAVRENČIČ, Ivan, 1880: Protestantizem in škof Hren. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 27. oktober–10. november. 345–346, 353–354, 363.
- LAVRENČIČ, Matija, 1913: Katoliška načela in javno življenje. *Slovenec*, 6. september. 1–2.
- LONČAR, Dragotin, 1911: *Slovenci. Načrt slovenske socialne zgodovine*. Ljubljana: Komisionalna založba Delavske Tiskovne Družbe.
- MAHNIČ, Anton, 1889: Slovenski katoliški shod. *Rimski katolik*. 563–578.
- METELKO, Franz Seraph, 1825: *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreich Illyrien und in den benachterten Provinzen*. Laibach: Gedruckt bey Leopold Eger.
- MURKO, Matija, 1901: Misli k Prešernovemu življenjepisu. *Ljubljanski zvon*. 122–137.
- NEPODPISANO, 1861: Slovenci in Nemci. *Danica*, 21. november. 192–193.
- NEPODPISANO, 1862: Iz Ipave. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 24. september. 320–323.
- NEPODPISANO, 1886: Listek. *Ljubljanski zvon*. 377.
- NEPODPISANO, 1889a: Kaj uči o narodnosti zdrava pamet in sv. Pismo? *Rimski katolik*. 56–61, 179–186, 281–289.
- NEPODPISANO, 1889b: Katoliški liberalizem. *Rimski katolik*. 477–491.
- NEPODPISANO, 1904a: Iz Šmartna pod Šmarno goro. *Domoljub*. 310–311.
- NEPODPISANO, 1904b: Nov zastavonoscec? *Slovenski narod*, 22. oktober. 1.
- NEPODPISANO, 1904c: Kulturni boji. *Slovenec*, 3. december. 1–2.
- NEPODPISANO, 1904d: Primož Trubar. Zgodovinsko epska pesnitev. A. Aškerc. *Slovenec*, 24. december. 9.
- NEPODPISANO, 1908: Pravi namen Trubarjevega slavja. *Slovenec*, 7. september. 5.
- NEPODPISANO, 1908a: Slovanski časnikarski kongres v Ljubljani. *Slovenec*, 9. september. 2–3.
- NEPODPISANO, 1908b: Kaj je dr. Tavčar pri odkritju Trubarjevega temeljnega kamna zamolčal. *Slovenec*, 10. september. 3.
- NEPODPISANO, 1908c: Trubarjevimi slavilcem za klobuk. *Slovenec*, 19. september. 3.
- NEPODPISANO, 1908d: Trubarjev spomenik. *Slovan*. 350.
- NEPODPISANO, 1908e: Trubarjevo slavje. *Ljubljanski zvon*. 446–447.
- NEPODPISANO, 1908f: Primož Trubar. *Učiteljski tovariš*, 19. junij. 1–2.
- NEPODPISANO, 1908g: *Primož Trubar in naša reformacija. Kulturno-historična študija*. Ljubljana: Slovenska sekcija Svobodne misli.
- NEPODPISANO, 1908h: »Carniola«. *Dom in svet*. 377–378.
- NEPODPISANO, 1913a: Katoliški shod. *Slovenski narod*, 7. avgust. 3.
- NEPODPISANO, 1913b: Napredna javnost in katoliški shod. *Slovenski narod*, 9. avgust. 1.
- NEPODPISANO, 1913c: Katoliški shod. *Slovenski narod*, 18. avgust. 4.
- PODGORIČAN, 1890: Luka Vrbec. *Dom in svet*. 162–166, 195–200, 227–231, 259–265, 290–295, 322–330, 354–362.
- PODLOGAR, Leopold, 1908: Belokranjski reformatorji. *Dom in svet*. 204–209, 268–271, 315–318.

- PREMROU, Miroslav, 1892: Jurij Juričič. *Ljubljanski zvon*. 732–738.
- PRIJATELJ, Ivan, 1956: *Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848–1895*. Druga knjiga. Obdobje okorelega konservatizma 1860–1868. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SLOMŠEK, Anton Martin, 1862: Slava rajnim rodoljubom in utemeljiteljem našega slovstva. *Drobtinice za leto 1862*. 71–79.
- TOMAN, Lovro, 1858: O Vodnikovem godu. *Novice gospodarske, obertnijske in narodne*, 27. januar. 29–30.
- TOMINŠEK, Josip, 1905a: A. Aškerc: Primož Trubar. *Ljubljanski zvon*. 118–119, 183–184.
- TOMINŠEK, Josip, 1905b: *Pesnik Aškerc v borbi za herojstvo. Potreben odgovor na nepotreben nagovor*. Ljubljana: Samozaložba.
- TRDINA, Janez, 1866: *Zgodovina slovenskega národa*. Ljubljana: Matica slovenska.
- WACHTEL, Andrew Baruch, 1998: *Making a Nation, Breaking a Nation. Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*. Stanford: Stanford University Press.
- WIESTHALER, Fran, 1884: *Kdo je mojster in kdo – skaza*. Ljubljana: Založil Fr. Wiesthaler.
- YOUNG, James E., 1993: *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven, London: Yale University Press.